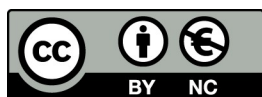

Sovietizácia sociálnej starostlivosti o maloletých v Československu: ideológia, legislatíva a prax

Frederika Vešelényiová

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Author

Mgr. Frederika Vešelényiová
Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law
frederika.veselenyiova@flaw.uniba.sk

Cite

VEŠELÉNYIOVÁ, Frederika.
Sovietizácia sociálnej starostlivosti o maloletých v Československu: Ideológia, legislatíva a prax. In *Historia et theoria iuris*, 2025, roč. 17, č. 1, s. 43 – 58.

DOI:

<https://doi.org/10.46282/hti.2025.17.1.1059>

Táto štúdia bola spracovaná v rámci riešenia projektu Grant mladých UK/1224/2025 Vývoj ústavnej starostlivosti o maloletých na území Slovenska v 20. storočí.

Abstract:

VEŠELÉNYIOVÁ, Frederika: Sovietization of Social Care for Minors in Czechoslovakia: Ideology, Legislation and Practice

This study analyzes the development of social care for minors in Czechoslovakia from 1945 through the 1950s, until the adoption of the FamilyCode in 1963. Closer attention is paid to identifying Soviet models incorporated into legislation in Czechoslovakia and their consequences for practical application in the social care agenda for minors and young people, as demonstrated on the basis of archival sources. Particular attention is paid to the consequences of these measures for the functioning of childcare institutions and their broader social implications.

Keywords

Czechoslovakia, 20th century, socialcare, minors, institutional careforminors

1 ÚVOD

Sociálna starostlivosť v prvej polovici dvadsiateho storočia sa na území Československa niesla v znamení jej aktívneho výkonu prostredníctvom špecificky kreovaných organizácií stojacich na pomedzí verejnej a súkromnej sféry, ktorými boli okresné

starostlivosti o mládež (ďalej ako „OSM“).¹ Tie predstavovali jednotku regionálnej štruktúry sociálnej starostlivosti o maloleté deti a dorast v Československu. Je možné konštatovať, že v období svojho pôsobenia OSM pozitívne intervenovali v jednotlivých oblastiach sociálnej starostlivosti o maloletých. Od stravovania, obliekania, zaobstarávania lekárskej starostlivosti až po činnosť poradenskú, a to či už pre matky s deťmi alebo dorast. Okresné starostlivosti o mládež zoskupovali osoby a spolky podieľajúce sa na zabezpečení sociálnej starostlivosti o najzraniteľnejšiu skupinu populácie, ktorou boli maloleté deti. Avšak v druhej polovici štyridsiatych rokov došlo prostredníctvom prijímanej legislatívy k ich deštrukcii a likvidácii kontinuity sociálnej starostlivosti ako ju bolo možné poznať od prvorepublikových čias až naprieč obdobím Slovenského štátu.

Od roku 1948 možno pozorovať výrazné zmeny na poli politického režimu v Československu. Započalo budovanie komunizmu, pričom tento proces bol zahájený aj v ďalších krajinách tzv. sovietskeho bloku.² Roky 1948 až 1950 boli príznačné svojim pomenovaním ako tzv. „právnická dvojročnica“, početná legislatíva však bola prijatá aj pred vyššie uvedeným časovým horizontom. Jednu z oblastí, v ktorých boli vykonané významné legislatívne zásahy, ktorých dôsledkom boli dôležité systémové zmeny, predstavovala oblasť sociálnej starostlivosti o mládež. Prijatie nových právnych predpisov so sebou prinieslo redefinovanie podoby oblasti sociálnej starostlivosti, ktorá bola typická pre vyššie zmienené obdobie. Tieto zmeny bolo možné pozorovať hneď v niekoľkých aspektoch.

Prvým z nich bola zvýšená miera ingerencie štátu do agendy sociálnej starostlivosti o maloleté deti, druhým systémová reorganizácia orgánov zabezpečujúcich výkon starostlivosti. Nemenej dôležitým aspektom, ktorý výrazným spôsobom zasiahol do celej oblasti sociálnej starostlivosti a zásadným spôsobom zmenil podobu sociálnej starostlivosti, bolo i ideologické a hodnotové nastavenie Československej republiky, ktoré ovplyvnilo nazeranie na rodinu, výchovu dieťaťa a sociálnu starostlivosť oň. Nasledujúci text chronologicky analyzuje najväčšie legislatívne medzníky v oblasti sociálnej starostlivosti o maloletých od roku 1945 do prijatia rodinnoprávneho kódexu^{60. rokov} minulého storočia, pričom bližšia pozornosť je venovaná otázke sociálnej starostlivosti o maloletých vyrastajúcich mimo svojej rodiny a vývoju, ktorý viedol k prioritizácii kolektívnej výchovy pred náhradnou osobnou starostlivosťou o maloleté deti.

2 NA CESTE K SOVIETIZÁCIÍ SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI

Po skončení druhej svetovej vojny bolo možné pozorovať na území Československa rapídnu zmenu v postoji k otázkam sociálnej starostlivosti. Už krátko po politickom prevrate bolo možné pozorovať zmeny v nazeraní na sociálnu politiku,³

¹ K problematike okresných starostlivostí o mládež bližšie pozri: LACLAVÍKOVÁ – ŠVECOVÁ. *Dieťa medzivojnového Slovenska: verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha 2019.

² „V Československu začal byť budovaný komunizmus, ktorý Kamenický et. ak. Definujú ako komunistický socializmus – spoločenský systém založený na ideológii socializmu, ktorý sa sformoval a šírila v Sovietskom zväze po tzv. Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii. Po skončení druhej svetovej vojny sa začali šíriť aj tzv. socialistických krajinách sovietskeho bloku.“ BRNULA. Sociálna práca ako „rukojemník“ totalitných režimov – územie dnešnej Slovenskej republiky. In BRNULA a kol. (eds). *Dějiny sociální práce – souvislost minulosti a současnosti v pomoci a ve vzdělávání*. Ústí nad Labem 2016, s. 100.

³ „V oblasti sociálnej politiky sa podľa Rákosiho v päťdesiatych rokoch 20. storočia v Československu začal budovať „leninský typ sociálneho štátu“, ktorý takto nazval Johann De Deken vo svojej typológii a považuje ho za celkom samostatný a svojbytný typ sociálneho štátu. V tomto poňatí ide najmä o evidentný dôraz na

sociálnu starostlivosť a jej úlohu v novobudovanej spoločnosti. Odklon bol zreteľný aj v spisbe dobových autorov, príkladom čoho bol aj príspevok s názvom „*Sociální a zdravotní péče dřívě a nyní*“;⁴ ktorý kritizoval doposiaľ zaužívaný systém výkonu sociálnej práce a vyjadril preferenciu k využitiu sociálnej práce ako preventívneho prostriedku sociálnej starostlivosti. Bol zahájený proces centralizácie zo strany štátu, ktorý mal docieľiť zníženie participácie dobrovoľníckych spolkov na predmetnej agende.⁵ Ako sme načrtli vyššie, otázka sociálnej starostlivosti o mládež bola podrobená rozsiahlym zmenám, ktoré boli prevedené najmä v problematike samotnej organizácie starostlivosti o maloleté deti a dorast. Výsledkom legislatívnych procesov v tejto oblasti bolo prijatie zákona o organizácii starostlivosti o mládež,⁶ ktorý zásadným spôsobom zasiahol do výkonu predmetnej agendy v podobe, v akej bola vykonávaná v predchádzajúcom období, a to i napriek jeho nevelkému rozsahu.

Dôvodová správa k zákonu o organizácii starostlivosti o mládež potrebu prijatia novej právnej úpravy odôvodňovala najmä skutočnosťou, že sociálna starostlivosť bola v predchádzajúcom období vykonávaná primárne dobročinnými spolkami, ktorých (nielen) personálne kapacity, s ohľadom na dopyt spoločnosti, nezabezpečovali poskytovanie adekvátnych služieb v potrebnom rozsahu, a to aj napriek štátnej intervencii, spočívajúcej zväčša vo finančnej pomoci.

Novoprijatá úprava mala za cieľ právne zakotviť zmenu stavu, v ktorom dobročinné spolky zohrávali primárnu úlohu vykonávateľa sociálnej starostlivosti o maloleté deti a mládež na stav, kde danú agendu a jej primárny výkon mal prostredníctvom administratívnych jednotiek v rukách štát. Táto skutočnosť bola zdôrazňovaná aj v samotnej rozprave, ktorá v tom čase prebehla k predmetnému návrhu zákona.⁷ Na základe ustanovenia § 5 ods. 1 malo dôjsť k celoštátnej likvidácii OSM, ktoré boli kľúčovým reprezentantom sociálneho zabezpečenia pre maloletých na území Slovenska už od tridsiatych rokov minulého storočia. Rovnako malo dôjsť k zrušeniu Slovenského ústredia starostlivosti o mládež v Bratislave, a to v termíne ustanovenom vyhláškou predsedu vlády.⁸ Ústavy a zariadenia zrušených spolkov neboli ponechané na vysporiadanie, ale prechádzali do vlastníctva okresov, krajov alebo krajín na základe šírky okruhu ich činnosti. Zoštátnenie sa neuplatnilo len v prípade ústavov a zariadení. Majetok, ktorý nespadal do vyššie zmienenej kategórie, pripadol za účelom využitia

kontrolu občanov zo strany štátu. Tento typ je silno paternalistický, pričom garanciu práv predstavovala plná zamestnanosť.“ Tamže, s. 109 – 111.

⁴ MATTUŠOVÁ. Sociální a zdravotní péče dřívě a nyní. In *Sociální a zdravotnická práce – časopis ROH svazu zaměstnanců sociální a zdravotních služeb*, 1948, roč. 2., č. 15, s. 117 – 120.

⁵ „During the firsts even years after the end of the war, the Czechoslovak state set out on a road of radical change in how “children without family” were cared for. The process was characterized by a rapid centralization of responsibilities, transferring them from private and public institutions to the state.“ HENSCHEL. All children are ours: Children’s homes in socialist Czechoslovakia as laboratories of social engineering. In *Bohemia*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 122 – 144.

⁶ Pozri Zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii starostlivosti o mládež a Vládne nariadenie č. 202/1947 Sb. ktorým sa vykonáva zákon o organizácii starostlivosti o mládež.

⁷ „Vývojová linie péče o mládež je obdobná jako v jiných úsecích lidské činnosti, při nichž se jednoho dne dojde k názoru, že jsou pro vývoj národa nezbytné a vysoce důležité a že se jich veřejná správa musí sama ujmouti. To co původně podnikají jedinci, později určité zájmové složky, musí konečně převzít do své správy stát. Vidíme to i na jiných úsecích a tak tomu bylo i s péčí o mládež.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

⁸ Vyhláška předsedy vlády č. 203/1947 Sb. o zrušení spolků uvedených v § 5, odst. 1 zákona ze dne 19. března 1947, č. 48 Sb., o organizaci péče o mládež.

v oblasti starostlivosti o mládež štátu.⁹ Výpočet spolkov v ustanovení § 5 ods.1 však ani zďaleka nepredstavoval všetky dobrovoľnícke spolky a organizácie participujúce na sociálnej starostlivosti o mládež. Poslanec Jirásek pri rozprave o návrhu predmetnej právnej normy poukázal na fakt, že v roku 1931 pôsobilo v Československu 2 274 spolkov, ktorých činnosť bola zameriavaná na starostlivosť o maloletých.¹⁰

Implementácia novej organizačnej štruktúry mala docieľiť stav, v ktorom by každý okres disponoval úradom starostlivosti o mládež, fungujúcou poradňou pre matky s deťmi a tam, kde to pomery vyžadovali, by boli vybudované detské jasle a rovnako aj detské domovy.¹¹ Tieto ciele sa však v aplikačnej praxi nepodarilo naplniť. Najpálčivejším problémom, ktorý bolo potrebné vyriešiť, bolo umiestnenie sirôt a opustených detí, ktorých počet bol po vojne vysoký. Štát začal investovať finančné prostriedky na stabilizáciu nepriaznivého stavu, no aj napriek vysokým dotáciám, ktoré pochádzali z poštátnenia vykonaného na základe zákona o organizácii starostlivosti o mládež, boli kapacity ústavov kolektívnej výchovy stále nedostatočné. V tomto období došlo aj k redefinícii toho čo sa považovalo za „najlepšie“ pre dieťa. Koncepcia novoprijatého rodinného kódexu z roku 1949¹² postavila na rovnakú úroveň záujem dieťaťa a spoločnosti, ktoré mali byť na základe aktualizovanej legislatívy ekvivalentom. S ohľadom na vyššie uvedené výchova a vzdelanie maloletých mali korešpondovať a dospieť k výsledku, ktorým malo byť formovanie a príprava jedincov, ktorí svojimi nadobudnutými schopnosťami prostredníctvom novej výchovno-vzdelávacej koncepcie mali byť schopní sa aktívne podieľať na budovaní novej spoločnosti.¹³

Po nástupe socializmu sa postoj k otázke poskytovania sociálnej starostlivosti výrazne líšil. Zatiaľ čo v období do prvej polovice štyridsiatych rokov minulého storočia bola sociálna starostlivosť vnímaná ako nevyhnutná činnosť, zväčša poskytovaná osobám v nepriaznivej sociálnej situácii prostredníctvom dobročinných či cirkevných spolkov, v prvopočiatkoch socializmu na území Československa je možné pozorovať odklon od vyššie zmieneného postoja. V začiatkoch socializmu na území Československa boli

⁹ Bližšie pozri ustanovenie § 5 ods. 4, zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

¹⁰ „Podle údajů Státního statistického úřadu, uveřejněných v publikaci ‚Československá statistika‘, svazek 150, řada 11, sešit 4, na území Československé republiky 5.140 spolků a 8.857 zařízení a ústavů, aniž byla do tohoto počtu zahrnuta rodičovská sdružení, česká sociální pomoc, poradny, dispensáře a j., a že spolky, vyjmenované v § 5 zákona o organizaci péče o mládež, tvoří zcela nepatrnou část celkového počtu spolků zabývajících se péčí o mládež, jichž podle uvedené statistiky bylo 2.274.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

¹¹ „Prajeme si, aby nová organizácia štátnej starostlivosti o mládež umožnila konečne ten ideálny stav, ktorého sme sa my sociálni pracovníci snažili po dlhé roky dosiahnuť, aby totiž v každom okrese bol riadne vybavený úrad starostlivosti o mládež, v každej obci dobre fungujúca poradňa pre matky a deti, a všade kde toho pomery vyžadujú, aby boli zriadené vzorné detské jasle a domovy. V našej republike nesmieme mať deti opustené, strádaajúce, nesmieme mať mládež túlavú a žobravú, nesmieme mať sirotkov, využívaných náhodilými nesvedomitými pestúnmi, nesmieme dopustiť, aby telesný a duševný vývoj našej mládeže bol deformovaný sociálnou biedou a ohrozením na zdraví.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

¹² Zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve.

¹³ „Hence, preparing the child for serving society's progress with this workforce, skills and abilities constituted the primary aim of education. These demands coalesced in the figure of the "new socialist man" which was the ideal of child education in general. Crucial decrees for children's homes clearly spoke out in this direction.“ HENSCHER. „For the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 2 – 6.

prezentované aj názory, ktoré považovali riešenie otázky sociálnej starostlivosti za redundantné, keďže problematika chudoby, nezamestnanosti či iných negatívnych spoločenských javov mala byť vyriešená prostredníctvom eliminácie triednych rozdielov.¹⁴ Takýmto spôsobom sa mali vyriešiť existujúce spoločenské problémy, ktorých opätovný výskyt sa nepredpokladal. Avšak výsledkom zníženého záujmu o danú tematiku bola stagnácia aj, no nielen, v otázkach starostlivosti o maloletých. Vhodným príkladom ďalšej oblasti sociálnej starostlivosti, pri ktorej je možné konštatovať negatívny vývoj, je problematika sociálnej práce. Úpadok sociálnej práce pod taktovkou novonastoleného režimu, ktorý predpokladal elimináciu sociálnych problémov, bol zrejmy aj v samotnom vývoji počtu kvalifikovaných pracovníč.¹⁵

Diskusie sa viedli aj o zmene samotnej terminológie využívanej na opis problémov patriacich do sociálnej starostlivosti, načo poukazuje aj I. Šuhajdová.¹⁶

S ohľadom na vyššie uvedené skutočnosti došlo k výraznej zmene aj v nahliadaní štátu na dobročinné a cirkevné spolky, ktoré doposiaľ túto činnosť vykonávali a ich ďalšia činnosť sa postupne stávala nežiaducou. Jediné spolky, ktoré neboli zrušené a ich činnosť kontinuálne pokračovala, boli tie, ktoré korešpondovali s ideológiou režimu.¹⁷ Do štátnej správy boli koncom štyridsiatych rokov prevzaté aj samotné charitatívne ústavy vrátane detských domovov.¹⁸ Prístup sa zmenil v pohľade na verejnú starostlivosť o deti. Prenesením predmetnej agendy z dobročinných spolkov na centralizované orgány pod štátnou mocou, t.j. národné výbory, sa malo docieľiť zvýšenie úrovne poskytovanej starostlivosti sirotám, polosiotám či nemanželským deťom.¹⁹

Objekty ústavov kolektívnej starostlivosti boli do dispozície štátu získavané na základe uvalenia tzv. národnej správy. Príkladom detského domova, ktorý bol podrobený tomuto procesu na území Slovenska, môže byť rímskokatolícky sirotinec v Ružomberku, ktorý bol pod národnú správu daný v druhej polovici roku 1949 a v nasledovnom texte je využitý ako ilustratívny príklad.

Prvým krokom pred uvalením národnej správy bolo zisťovanie hospodárskeho, finančného a personálneho stavu ústavu. Snaha o uvalenie národnej správy vyvolala negatívne ohlasy z radov kuratória rímskokatolíckeho sirotinca, ktoré namietalo

¹⁴ ŠUHAJDOVÁ. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ (ed). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945-1989*. Trnava 2019, s. 404.

¹⁵ „V roku 1948 bolo 300 sociálnych pracovníčok klasického vzdelania na Slovensku a v roku 1968 už len 50. Sociálne pracovníčky klasického vzdelania boli nahradzované absolventkami sociálnoprávnej nadstavby, ktoré však už sociálne pracovníčky vôbec neboli.“ BRNULA. Sociálna práca ako „rukojemník“ totalitných režimov – územie dnešnej Slovenskej republiky. In BRNULA a kol. (eds). *Dějiny sociální práce – souvislost minulosti a současnosti v pomoci a ve vzdělávání*. Ústí nad Labem 2016, s. 121.

¹⁶ „Vážne sa diskutovalo o tom, či je vhodné používať samotný pojem „sociálny problém“ a či by nebolo vhodnejšie hovoriť iba o negatívnych sociálnych pozostatkoch kapitalizmu, Za vhodné sa tiež nepovažovalo používať termín chudobní ľudia, lebo tí patrili do kapitalistickej spoločnosti, miesto toho sa odporúčali termíny ako napr. „osoby s nedostatočným príjmom“ alebo „občania s obmedzenou možnosťou spotreby.“ ŠUHAJDOVÁ. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ (ed). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava 2019, s. 404.

¹⁷ „Okupačný autoritársky režim jednoducho mnohé organizácie formálne aj prakticky zrušil a tie organizácie, ktoré vyhovovali jeho ideológii silne centralizoval a dostal pod politický vplyv.“ MYDLÍKOVÁ. Sociálna práca v neziskovom sektore. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2010, s. 21 – 23.

¹⁸ „Zhruba v roku 1949 boli štátom prevzaté všetky charitatívne ústavy, domovy oddychu, detské domovy, výchovné ústavy, ktoré boli dovtedy riadené cirkvou. Jediným zamestnávateľom a jediným zabezpečovateľom sociálnych opatrení sa stal štát riadený KSČ.“ ŠUHAJDOVÁ. Sociálna starostlivosť o deti, mládež a rodinu. In KUDLÁČOVÁ (ed). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945-1989*. Trnava 2019, s. 404.

¹⁹ Bližšie pozri KOPECKÝ, Jaromír. *Pedagogika. Učebný text pre žiakov pedagogických škôl pre vzdelanie učiteľov národných škôl*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1956, s. 152.

nezákonnosť zahájeného procesu.²⁰ Zástupcovia kuratória žiadali o suspendovanie nariadeného opatrenia, kým v predmetnej veci nerozhodne vyššia inštancia, avšak neúspešne. Komisionálne odovzdanie a prevzatie sirotinca a starobinca bolo vykonané na základe príkazu v dvoch častiach.²¹ Prvou časťou bola časť všeobecná a administratívna a druhou hospodársko-finančná. Vo všeobecnej a administratívnej časti boli zahrnuté údaje o majetkových pomeroch sirotinca spolu so starobincem, či personálne otázky súvisiace s inštitúciou. Samotný personál sirotinca pozostával z cirkevného a civilného personálu: riaditeľky ústavu, vedúcej kuchyne a zásobovania, vedúcej hospodárstva, vychovávateľiek a v neposlednom rade pomocných síl. Vychovávateľky boli rozdelené jednak podľa veku detí, o ktoré sa starali a taktiež podľa pohlavia, nakoľko dievčatá a chlapci mali pridelené osobitné vychovávateľky. Pozície vychovávateľiek obsadzovali zväčša rehoľné sestry z Rádu milosrdných sestier svätého kríža.²²

Zmeny boli v zmysle štátnych úprav o vedení verejných ústavov starostlivosti o mládež realizované v podobe reorganizácie vnútorného vedenia rímskokatolíckeho sirotinca. Aj napriek nevôli a snahe o zachovanie sirotinca v správe cirkvi došlo k poštátňeniu sirotinca ako aj majetku, ktorým disponoval.

Starostlivosť o mládež podľa dikcie § 1 mali na území Slovenska vykonávať okresné národné výbory a Povereníctvo sociálnej starostlivosti so zvláštnymi komisiami.²³ Tie mali byť zriadené jednak na úrovni okresnej, pre jednotlivé obvody okresných súdov a taktiež na úrovni krajinskej, na Slovensku pod názvom *slovenská starostlivosť o mládež*.²⁴ Personálne obsadenie vyššie uvedených orgánov malo pozostávať z osôb zvolených príslušným okresným národným výborom spomedzi svojich členov, doplnených o odborníkov a zástupcov dobrovoľných pracovníkov v danom odbore. Výpočet bol zakončený osobami, ktorých členstvo vznikalo z dôvodu ich funkcie na základe ustanovenia § 2 ods. 1 zákona o organizácii starostlivosti o mládež.²⁵ Predmetný spôsob kreovania personálneho obsadenia jednotlivých orgánov sa stal terčom kritiky, ktorá poukazovala na nedostatočnú reprezentáciu najvýznamnejších

²⁰ „Po oboznámení účelu dnešného jednania správca rímskokatolíckeho sirotinca a starobinca nesúhlasí s prevedením nariadeného opatrenia lebo niet zákonného predpokladu a predpisu, podľa ktorého by mohla byť uvalená na ústav národná správa. Výmer o nariadení uvalenia národnej správy dosiaľ kuratóriu nebol doručený, následkom čoho si správa kuratória vyhradzuje proti tomu použiť zákonom povolený opravný prostriedok, pokiaľ vo veci nerozhodne vyššia inštancia.“ Štátny archív Žilina, pracovisko Liptovský Mikuláš: fond Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, šk. č. 274.

²¹ Bližšie pozri Štátny archív Žilina, pracovisko Liptovský Mikuláš: f. Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, šk. č. 274. Nariadenie DOSK v Ružomberku č. 465-26/4-1949 z 27. apríla 1949.

²² „Odmena všetkého rádového personálu činí 400 Kčs mesačne na jednu osobu. Tento honorár sa vypláca rádu.“ Štátny archív Žilina, pracovisko Liptovský Mikuláš: f. Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia, šk. č. 274.

²³ § 1 ods. 1, zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

²⁴ „Tyto komise se zřídí s názvem „okresní péče o mládež“ v sídle každého okresního soudu pro jeho obvod, „zemská péče o mládež“ v sídle každého zemského národního výboru pro jeho obvod, na Slovensku „slovenská starostlivosť o mládež“ v sídle sboru pověřenců.“ § 1 ods. 2, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

²⁵ „Členy komisí „okresní péče o mládež“ zvolí okresní národní výbor podle organizačních předpisů ze svých členů, z odborníků, z dobrovolných pracovníků v oboru péče o mládež, ze zástupců Revolučního odborového hnutí a Jednotného svazu českých zemědělců, na Slovensku Jednotného svazu slovenských rolníků. Mocí svého úřadu jsou členy těchto komisí přednosta okresního soudu, okresní lékař a okresní školní inspektor, kteří jsou oprávněni určit si zástupce.“ § 2 ods. 1, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

dobrovoľníckych organizácií a spolkov, ktoré v predchádzajúcom období v zabezpečovaní sociálnej starostlivosti zohrávali integrálnu úlohu.

Dôležitou otázkou, na ktorú bolo potrebné reflektovať, bola problematika zamestnancov pôsobiacich v spolkoch OSM, ich ústavoch či v iných dobrovoľníckych spolkoch, aktívne participujúcich na sociálnej starostlivosti o maloletých. S ohľadom na centrálné rušenie ich pôsobísk bolo nutné zabezpečiť ich pracovnú kontinuitu na poli sociálnej starostlivosti, nakoľko strata tak veľkého počtu zamestnancov by znamenala kolaps v možnosti poskytovania sociálnej starostlivosti na celoštátnej úrovni. Zákon o organizácii starostlivosti o mládež zakotvoval postup, na základe ktorého zamestnanci spolkov, ich ústavov a iných organizácií, podrobených rušeniu na základe ustanovenia § 5 ods. 1, mali byť prevzatí do príslušných kategórií štátnych zamestnancov a pokračovať vo výkone činnosti. Týmto spôsobom sa tak mala zabezpečiť nielen pracovná kontinuita pre jednotlivých zamestnancov zrušených spolkov, ale rovnako tak aj plynulé pokračovanie výkonu poskytovania sociálnej starostlivosti o deti a mládež.²⁶

Nové usporiadanie agendy získalo aj svojich priaznivcov. Zdravotnícky výbor vnímal pozitívne, že z dobrovoľných inštitúcií mali vzniknúť povinné zariadenia pri okresných národných výboroch a finančné bremeno plynúce zo sociálnej starostlivosti o mládež mal znášať štát.²⁷ Štát v predchádzajúcom období poskytoval finančné subvencie na výkon sociálnej starostlivosti, a to či už v podobe pravidelných mesačných dotácií alebo príspevkov pre štátne ústavy a detské domovy.²⁸ Jeho vplyv na finančno-hospodársky chod jednotlivých inštitúcií bol však oproti právomociam, ktoré štátu priznával novoprijatý zákon a implementovaná organizačná štruktúra, značne znížený.

Podporným argumentom malo byť aj zvýšenie autority uskutočňovaných rozhodnutí, ktoré mali byť vydávané pod záštitou okresných národných výborov. Predmetný zákon a jeho dopady v aplikačnej praxi mali taktiež napomáhať riešeniu závažného problému vysokej úmrtnosti dojčiat a mládeže najmä na Slovensku, na čo poukazoval poslanec Konzala.

Na celoštátnej úrovni bola pri Úrade predsedníctva vlády zriadená stála koordinačná komisia pre starostlivosť o mládež, ktorej hlavnou úlohou bolo zabezpečovať jednotný výkon starostlivosti o mládež v Československu a pri ministerstve sociálnej starostlivosti bol zriadený Poradný zbor pre starostlivosť o mládež, ktorého členstvo bolo čestné.²⁹ Cieľom zmienených orgánov bol dohľad a preventívne pôsobenie,

²⁶ „Zaměstnanci spolků, jmenovaných v § 5, odstavec 1, a jejich ústavů a zařízení budou převzati do služeb státních. Takto převzatí jakož i nově přijatí zaměstnanci budou zařaděni do příslušných kategorií státních zaměstnanců, přičemž se jim plně započte služební doba strávená v korporacích, spolcích nebo sdruženích, účastných na sociální péči a to ode dne počátku jejich pensijního pojištění v tomto služebním poměru. Zhodnocení jiné předchozí služební doby stanoví vláda nařízením. Zařadění těchto zaměstnanců provede ministerstvo sociální péče podle platných předpisů v dohodě s ministerstvem vnitra a financí, na Slovensku též na návrh příslušných pověřenectev.“ § 4 ods. 4, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

²⁷ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

²⁸ „V roce 1946, to jest roku loňského, bylo vydáno na státní ústavy a dětské domovy okrouhle 9 260 000 Kčs, na pravidelné měsíční dotace okresních péčí o mládež t.j. na péči zákony okresní péči o mládež svěřenou 14 160 000 Kčs a na subvence různého druhu 280 mil. Kčs. Na Slovensku bylo vydáno 120 mil. Kčs, z čehož hradilo subvencemi povereníctvo sociální starostlivosti 80 mil. Kčs, povereníctvo zdravotnictva 100 000 Kčs, čili stát už nyní platí schodky péče o mládež ročně úhrnou částou asi 450 mil. Kčs.“ Správa výboru soc. politického, zdravotníckeho a rozpočtového o vládnom návrhu zákona o organizácii starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

²⁹ § 6 ods. 1 a 2, zákon č. 48/1947 Sb. o organizaci péče o mládež.

ktoré by zabráňovalo vzniku kompetenčných sporov medzi rezortami. Táto obava vyplývala zo skutočnosti, že oblasť sociálnej starostlivosti o mládež nepatrila do pôsobnosti len jedného rezortu, ale jej jednotlivé partikulárne časti boli delegované medzi niekoľko rezortov. Do pôsobnosti ministerstva zdravotníctva patrili kojenecké ústavy, zatiaľ čo do pôsobnosti ministerstva sociálnej starostlivosti patrili ústavy kolektívnej výchovy pre maloleté deti staršie ako jeden rok.

Kreácia nových orgánov bola podrobená aj kritike, a to najmä v kontexte výberu osôb prizvaných do týchto orgánov.³⁰ Proces selekcie členov bol upravený ustanovením §6, v ktorom však absentovala garancia zastúpenia reprezentantov aspoň najväčších spolkov a organizácií, ktoré neboli zrušené na základe ustanovení predmetného zákona. Zabezpečenie začlenenia zástupcov týchto organizácií bolo veľmi dôležité, nakoľko ustanovenie § 5 ods. 7 ukládalo spolkom, na základe smerníc vydávaných ministerstvom, povinnosť vykonávať činnosť v oblasti sociálnej starostlivosti o mládež,³¹ z dikcie ustanovení zaoberajúcich sa ich kreovaním však bolo zrejmé, že spolupráca pri samotnom tvorení noriem, ktoré mali podmieňovať výkon ich činnosti, sa nepredpokladala.

Predmetný právny predpis však nemal predstavovať komplexnú úpravu problematiky sociálnej starostlivosti o maloletých, ale akúsi pomyselnú prvú etapu procesu, na ktorú malo byť naviazané prijatie ďalších predpisov, ako napr. zákona o verejnej starostlivosti o mládež.³² Táto skutočnosť značne ovplyvnila aj samotnú podobu zákona o organizácii starostlivosti o mládež, ktorý upravoval otázku zriadenia príslušných orgánov, vymedzenie ich jednotlivých úloh v ňom však absentovalo.

3 ZAVRŠENIE SOVIETIZÁCIE SOCIÁLNEJ STAROSTLIVOSTI

Päťdesiate roky, a to najmä ich prvá polovica, priniesli pre problematiku sociálnej starostlivosti o maloletých mnohé zmeny. Prvým aspektom, ktorý bol predmetom legislatívnej úpravy, bolo prerozdelenie kompetencií jednotlivých ministerstiev a ich právomocí v oblasti ústavov kolektívnej výchovy o maloletých a výkonu sociálnoprávnej ochrany. V roku 1951 boli rozšírené kompetencie ministerstva zdravotníctva, ktoré v predchádzajúcom období disponovalo právomocami iba pri agende kojeneckých ústavov pre maloleté deti do jedného roku života. Ďalšie kompetenčné zmeny boli vykonané aj v roku 1952, a to pre otázky hromadného poručenia, pestúnskej starostlivosti a sociálnoprávnej ochrany mládeže. Tie boli na základe vyhlášky postúpené z pôsobnosti ministerstva školstva, vedy a umenia do pôsobnosti ministerstva spravodlivosti.³³ Táto skutočnosť bola zdôvodňovaná vysokou vyťaženosťou IV. referátov národných výborov agendou súvisiacou so vzdelávacím procesom. Jej výsledkom bolo neefektívne vykonávanie agendy sociálnoprávnej ochrany, na čo

³⁰ „Je pravda, že podle § 6 zákona o organisaci péče o mládež je pamatováno na koordinační komisi pro péči o mládež, v níž jsou však zastoupeny jen veřejné úřady, ale nikoli zástupci alespoň největších ze zbývajících korporací, z nichž např. rodičovská sdružení tvoří dnes velmi početnou a kromě toho velmi výkonnou složku dosavadní péče o mládež.“ Správa výboru soc. politického, zdravotnického a rozpočtového o vládním návrhu zákona o organizaci starostlivosti o mládež z 19. marca 1947. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/041schuz/s041001.htm>> [cit. 2025-04-10].

³¹ „Všechny korporace, spolky a sdružení zúčastněné na péči o mládež jsou povinny vyvíjeti činnost v oboru péče o mládež podle směrnic, které vydá ministerstvo sociální péče v dohodě se zúčastněnými ministerstvy a pokud jde o péči zdravotní ministerstvo zdravotnictví v dohodě s ministerstvem sociální péče a ostatními zúčastněnými ministerstvy. Směrnicemi uvedenými v předcházející větě nelze upravovati činnost vyvíjenou v oboru tělesné výchovy mládeže.“ § 5 ods. 7, zákon č. 47/1948 Sb. o organisaci péče o mládež.

³² Dôvodová správa k zákonu č. 48/1947 Sb. o organisaci péče o mládež.

³³ Pozri vyhlášku ministerstva školstva, vedy a umenia č. 152/1952 Ú. l.

poukazovala aj dôvodová správa k zákonu o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Druhým dôvodom pre začlenenie sociálnoprávnej ochrany mládeže pod rezort spravodlivosti bola potreba úzkej spolupráce pri jej výkone s príslušnými súdmi.³⁴ Ministerstvo spravodlivosti však nedisponovalo dostatočnou organizačnou štruktúrou a bolo potrebné jej dobudovanie. V pôsobnosti ministerstva školstva, vedy a umenia boli aj po roku 1952 ponechané detské domovy pre deti vo veku od troch do pätnástich rokov, detská rekreácia či ústavy pre mládež „*mravne vadnú*“. Rezortu zdravotníctva bol ponechaný výkon kompetencií v oblasti ústavnej starostlivosti o najmenšie deti do troch rokov,³⁵ či ústavná starostlivosť pre telesne znevýhodnených maloletých. V neposlednom rade bola ministerstvu spravodlivosti zverená aj otázka zabezpečovania výchovnej dorastu, a to od roku 1951.

Už v samotnej štruktúre rozdelenia jednotlivých typov ústavov poskytujúcich starostlivosť o mládež medzi konkrétne rezorty možno pozorovať inšpiráciu sovietskym modelom organizácie sociálnej starostlivosti. Obdobnú podobu organizácie ústavov bolo možné pozorovať aj v Maďarskej ľudovej republike, ktorá organizáciu v oblasti ústavnej starostlivosti taktiež reformovala podľa sovietskeho vzoru v rokoch 1950 až 1951.³⁶

Zdroj dôležitých zmien predstavovalo aj prijatie zákona o sociálnoprávnej ochrane mládeže.³⁷ Predmetný právny predpis dopĺňal doposiaľ uskutočnený vývoj, zahájený zákonom o organizácii starostlivosti o mládež a zákona o rodinnom práve.³⁸ Jeho kreácia bola rovnako značne inšpirovaná vzorom sovietskej sociálnoprávnej ochrany mládeže, pričom aj samotná dôvodová správa deklarovala snahu o vytvorenie takého predpisu, ktorý bude odzrkadľovať trendy sociálnej starostlivosti o maloletých tak, ako boli nastavené v ľudovodemokratických republikách. Táto skutočnosť sa mala prejavovať v zákone inkorporovaných zásadách, ktoré prinášali základné východiská toho, akú podobu mala sociálnoprávna ochrana mládeže mať.

Tento zákon bol prelomovým pre podobu výkonu sociálnej starostlivosti o maloletých, a to najmä pri problematike náhradnej starostlivosti o maloleté deti. Je možné konštatovať, že ustanovoval do tohto obdobia najväčšiu mieru kompetencií štátu v otázke starostlivosti o maloletých, ktorí nemohli byť vychovávaní vo vlastnej rodine, a to z dôvodu, že za primárnu formu náhradnej starostlivosti určil práve kolektívnu ústavnú výchovu v dikcii ustanovenia § 9.³⁹ Táto skutočnosť mala za následok rapídny nárast počtu maloletých, ktorí mali byť umiestnení do ústavov kolektívnej výchovy. Práve

³⁴ „Již tehdy bylo zřejmé, že agenda sociálněprávní ochrany mládeže dobře nezapadá do oboru působnosti ministerstva školství, věd a umění a je daleko bližší resortu justičnímu, poněvadž úzcesouvisí s agendou poručenských a opatrovnických soudů a s trestním řízením proti mladistvým.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

³⁵ Pozri § 7 ods. 1 písm. d), zákon č. 103/1951 Sb. o jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti.

³⁶ „Resortní rozdělení ústavů obstarávajících péči o dítě je u nás, jak bude dáleukázáno, podobné jako v SSSR a v lidové republice Maďarské, která se s přihlédnutím k sovětskému vzoru resortním rozmístěním těchto ústavů zabývala naposled.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

³⁷ Zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

³⁸ Pozri ústavný zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky, zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve a zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

³⁹ „Ak treba dieťa sveriť do starostlivosti nahradzujúcej starostlivosť rodičov, umiesti sa zásadne do kolektívnej starostlivosti; inak možno dieťa umiestiť len v rodine, ktorá poskytuje záruku, že dieťa bude vychované k láske k ľudovodemokratickému štátu, a ktorá je schopná mu poskytnúť prostredie priaznivé so všetkých stránok pre jeho rozvoj, a to zpravidla u toho, kto si dieťa osvojí.“ § 9, zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

v tomto aspekte bolo možné vnímať tendencie nasledovania vzoru krajín patriacich do sovietskeho bloku, nakoľko odklon od preferencie náhradnej osobnej starostlivosti a príklon k preferencii kolektívnej starostlivosti bolo možné pozorovať aj v krajinách ako Poľsko či Maďarsko.⁴⁰

Zmeny na začiatku päťdesiatych rokov možno vnímať aj v prístupe štátu k špecifickým druhom ústavov kolektívnej výchovy o maloletých, ktorými boli výchovne dorastu. Výchovne dorastu mali zabezpečovať starostlivosť o mládež označovanú ako „mravne vadnú“. Od roku 1951, kedy boli predmetné inštitúcie zaradené do pôsobnosti ministerstva spravodlivosti, dochádza aj k zmene chápania ich primárneho účelu. Z ústavov, ktoré fungovali spočiatku ako polepšovne sa mali stať moderné výchovné zariadenia, taktiež ovplyvnené sovietskym vzorom. Sovietsky vplyv bol badateľný nielen v samotnom výkone výchovného procesu, ale taktiež i v interných predpisoch, ktorých príkladom môže byť organizačný poriadok zariadení kreovaný na základe sovietskej predlohy.⁴¹

Do výchovne mládeže bolo možné mladistvého umiestniť len na základe právoplatného rozhodnutia príslušného súdu o ustanovení ochrannej výchovy pre mladistvého, ktorý dovŕšil 15. rok života.⁴² Zákon počítal s výnimkou, kedy bolo mladistvého potrebné umiestniť do výchovne bezodkladne. Tento postup mohol byť vykonaný jednak úradovňou ochrany mládeže, ale taktiež i inými zložkami. Výchovne dorastu boli na území Slovenska lokalizované v šamorínskom a gelnickom okrese, konkrétne v Tomášove a Jaklovciach, ako aj v Holiči. Dôvodmi pre umiestnenie mladistvého do výchovne dorastu mohlo byť zanedbanie ich výchovy či zistenie závažného prostredia, v ktorom mladistvý vyrastal. Mladiství mohli byť vo výchovni dorastu umiestnení do dovŕšenia dospelosti, pričom vo vymedzených prípadoch bolo možné nariadenie predĺžiť do dovŕšenia dvadsiateho roku života.⁴³ Zákon o sociálnoprávnej ochrane mládeže vymedzil len základný rámec pôsobnosti, zriaďovania a kompetencií úradovní ochrany mládeže. Bližšie organizačné detaily boli upravené samostatným podzákonným predpisom, výnosom ministra spravodlivosti.⁴⁴

Dohľad nad starostlivosťou a výchovou maloletých mali vykonávať aj zamestnanci škôl, materských škôl či jasli, ktorí v prípade podozrenia na zanedbávanie potrieb maloletého mali upovedomiť príslušný okresný národný výbor. Na základe vyššie uvedeného postupu mohlo byť dieťa odňaté a umiestnené do tzv. triediaceho detského domova, kde malo byť vyšetrené a umiestnené až do doby, kým nebol podnet preskúmaný

⁴⁰ „This legal and institutional set-up, which was very similar to those used in other socialist countries like Poland, Hungary and the GDR, in the first place expressed an increasingly dismissive attitude to the role of the family in favor of collective institutions.“ HENSCHL. All children are ours: Children's homes in socialist Czechoslovakia as laboratories of social engineering. In *Bohemia*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 122 – 144.

⁴¹ „Ministerstvo spravedlnosti tyto výchovny zreorganisovalo, náležitě vybavilo a změnilo zejména jejich charakter — z dosavadních polepšovne se stalys kutečně moderní výchovné ústavy, že tomu tak je, ukazují již dnešní dobré zkušenosti, zejména s pobočkami výchoven u průmyslových závodů a nasvědčuje tomu i nový, podle sovětského vzoru vypracovaný organizační řád výchoven.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴² § 21, zákon č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

⁴³ „Mnohdy však vyžaduje zájem chovance, aby ochranná výchova byla prodloužena. To platí zejména v případech, kdy k přijetí chovance došlo těsně před dovršením zletilosti. Aby se výchova neminula s cílem, může již podle nynějšího stavu soud tuto výchovu prodloužit, avšak jen do dvacátého roku chovance (§ 73 odst. 1 tr. zák.).“ Dôvodová správa k Zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴⁴ Pozri výnos ministerstva spravodlivosti č. 7. 600/52 — II/5 zo dňa 22. mája 1952.

a rozhodnuté o tom, či dieťa mohlo byť vrátené do domáceho prostredia bez rizika.⁴⁵ Triediace detské domovy predstavovali špecifický druh ústavov kolektívnej starostlivosti. Ich špecifickosť vychádzala zo skutočnosti, že neslúžili ako miesta pre permanentný či dlhodobý pobyt maloletých. Ich úlohou bolo poskytnutie krátkodobého umiestnenia pre deti, ktoré po preskúmaní rodinného stavu boli buď navrátené do rodinného prostredia alebo v prípade nepriaznivých zistení, ohrozujúcich vývoj maloletého, premiestnené do príslušného detského domova na základe vekového cenzu a zdravotného stavu.

Ako sme už vyššie naznačili, detské domovy a umiestňovanie maloletých detí do nich bolo determinované dvomi základnými kritériami. Prvým z nich bol zdravotný stav dieťaťa. Tí maloletí, u ktorých bolo konštatované zdravotné znevýhodnenie, boli umiestňovaní do ústavov patriacich do pôsobnosti ministerstva zdravotníctva. Druhým nemenej dôležitým kritériom, na základe ktorého bolo zväčša rozhodnuté o umiestnení dieťaťa do konkrétneho druhu detského domova, bol vek dieťaťa. Takto koncipovaná systematika umiestňovania maloletých detí do ústavov kolektívnej výchovy bola taktiež inšpirovaná krajinami sovietskeho bloku, pričom základným argumentom tohto spôsobu delenia bol odkaz na odlišné potreby detí v konkrétnych vekových skupinách. Zatiaľ čo pri najmenších deťoch do troch rokov veku bola ako primárna potreba vnímaná najmä hygiena, strava a zdravotná starostlivosť, pri starších deťoch sa malo dbať najmä na vzdelanie a na to, aby mohli rozvíjať svoje schopnosti.

Zákon upravoval i možnosť umiestnenia do náhradnej osobnej starostlivosti, to však bolo možné len v prípade, ak existovala záruka, že dieťa bude vedené k láske k ľudovodemokratickej republike a budú zabezpečené pozitívne podmienky pre jeho vývoj. Dikcia ustanovenia § 9 je zaujímavá nielen pre zakotvenie ústavnej kolektívnej výchovy ako primárnej formy náhradnej starostlivosti, ale taktiež i poradím podmienok, ktoré bolo potrebné splniť na to, aby maloleté dieťa mohlo byť umiestnené do náhradnej osobnej starostlivosti; na prvom mieste stála podmienka zaistenia výchovy dieťaťa k láske k ľudovodemokratickému zriadeniu a až následne predpoklady priaznivého prostredia pre vývoj maloletého. Zmena systematiky výkonu náhradnej starostlivosti o maloleté dieťa tak, ako bola nastavená počas prvej polovice dvadsiateho storočia, bola zdôvodňovaná takými pozitívami akým bolo napríklad vstěpovanie správneho vzťahu ku kolektívu, čo malo viesť k výchove uvedomelých občanov socialistickej spoločnosti.⁴⁶

V prípade, ak maloleté dieťa bolo umiestnené do náhradnej osobnej starostlivosti, výkon dozoru nad jeho výchovou zabezpečovala príslušná úradovňa ochrany mládeže prostredníctvom svojich zamestnancov, ktorí mali status štátnych zamestnancov.⁴⁷ Z tohto dôvodu verejní poručníci pred začiatkom výkonu svojho povolania skladali dva sľuby; jeden skladal verejný poručník pred predsedom príslušného ľudového súdu

⁴⁵ „Specific institutions, the “Receiving Homes”, later renamed “Classification Homes”, were obliged to examine the familial background as well as the mental, physical and social status of the child. The psychologists had to recommend whether the child can return to its family or whether it has to be admitted to a home, for ‘normal’ or for children with special needs.” HENSCHER. “For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 3.

⁴⁶ „Přednost se dává péči kolektivní. Kolektivní způsob života a výchova v kolektivu vštěpuje mládeži spolehlivě správný poměr ke kolektivu a vychovávají v uvědomělé příslušníky socialistické společnosti.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴⁷ Pozri zákon č. 66/1950 Sb. o pracovných a platových pomeroch štátnych zamestnancov.

a druhý sľub, s ohľadom na status štátneho zamestnanca, bol skladaný na základe vládneho nariadenia.⁴⁸

4 NEDOSTATKY APLIKAČNEJ PRAXE

Otázka sociálnej starostlivosti o maloleté deti sa stala veľmi dôležitou, nakoľko sa na deti nahliadalo ako na budúcnosť socialistickej spoločnosti. Už samotná dikcia novoprijatého rodinného kódexu v ustanovení § 35 zdôrazňovala dôležitosť výchovy a výživy maloletých za účelom toho, že v budúcnosti mali pracovať a prispievať na prospech spoločnosti.⁴⁹ Za týmto účelom bolo v štruktúre sociálnej starostlivosti potrebné vykonať adekvátne zmeny. Výsledkom zmien bolo zvýšenie intervencií štátu do života detí a fungovania rodín, zdôvodňované potrebou unifikácie vzdelávania a poskytovanej sociálnej starostlivosti maloletým.

Koncom štyridsiatych rokov bola pozornosť venovaná aj otázke ústavnej starostlivosti o maloletých, pre ktorú boli vytýčené vcelku ambiciózne ciele. Ústavy kolektívnej starostlivosti o maloleté deti už nemali slúžiť „len“ na sprostredkovanie a zabezpečovanie materiálnych potrieb umiestnených detí, ale mali zabezpečiť aj ďalšie potreby, najmä v oblasti vzdelávania a výchovy.⁵⁰

Tieto skutočnosti sa podpísali aj na samotnom personálnom obsadení v detských domovoch. Zatiaľ čo v prvej polovici dvadsiateho storočia boli ústavy kolektívnej starostlivosti zväčša obsadené maloletými osirelými či opustenými deťmi, od päťdesiatych rokov minulého storočia možno pozorovať značne odlišné tendencie, kde majoritnú skupinu detí umiestnených tvorili maloletí z tzv. rozvrátených rodín. Maloleté deti osirelé či opustené tvorili v priemere 5 % až 20 % populácie detských domovov, v závislosti od okresu a konkrétneho detského domova.⁵¹ Väčšina maloletých umiestňovaných do ústavov kolektívnej výchovy teda mala rodičov, v týchto prípadoch však bolo konštatované zistenie nedostatkov vo výkone ich rodičovských povinností či iných nedostatkov vo výchove. Obzvlášť prísne sa skúmala starostlivosť a výchova maloletých v prípadoch, v ktorých tieto povinnosti zabezpečovala slobodná matka.⁵²

Druhým aspektom, ktorý vykazoval negatívne výsledky v aplikačnej praxi, bolo samotné rozdeľovanie maloletých detí do detských domovov na základe veku. Aj napriek

⁴⁸ „Není prototřeba ani zdůrazňovat, že vedle slibu, který složí veřejní poručníci podle § 18 osnovy do rukou předsedy lidového soudu, složí jako každý zaměstnanec také slib podle vl. nař. č. 120/1950 Sb.“ Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0633_01.htm> [cit. 2025-04-10].

⁴⁹ „Rodičia sa starajú o telesný a duševný rozvoj detí, najmä starajú sa o ich výživu a výchovu tak, aby boli náležite pripravené prispievať svojou prácou, podľa svojich schopností a náklonností, na prospech spoločnosti.“ § 35, zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve.

⁵⁰ „The government intended to provide not only material care but also a decent replacement education for children whose parents were not able to properly fulfill their duties.“ HENSCHER. „For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 2.

⁵¹ Slovenský národný archív: fond Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968, šk. č. 75.

⁵² „It was not only about material and emotional neglect, but also missing “decent behavior” of the child, what might constraint he envisaged development of the future adult. In many cases, the violation of duties was just determined in terms of an unwanted lifestyle of the parents. Especially single mothers were labeled as “incapable”. Therefore, the state reserved the possibility to intervene in every case it considered the original domestic environment to deviate from the ‘normal’.“ HENSCHER. „For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia Introduction: Childhood, State and Science. Philadelphia 2015, s. 2.

vykonaným štrukturálnym zmenám detské domovy nevykazovali dostatočnú materiálno-technickú vybavenosť a personálnu odbornosť na dosiahnutie vytýčených výchovno-vzdelávacích cieľov politickej garnitúry. Na túto skutočnosť poukazovali aj odborníci skúmajúci podmienky v ústavoch kolektívnej výchovy od pedagógov, psychológov až po pediatrov, ktorí sa podieľali na formovaní týchto ústavov a ich vnútorného fungovania, no už krátko po zavedení zmien vnímali veľké nedostatky nastaveného systému a žiadali zmeny.⁵³ Dané závery boli nepriaznivé najmä s ohľadom na vysoký počet detí umiestňovaných v detských domovoch a kojeneckých ústavoch, ktoré boli bezprostredne vystavené neefektívnemu výchovno-vzdelávaciemu procesu vedúcemu v mnohých prípadoch do nerešpektovania základných psychických potrieb detí a k pretrhaniu súrodeneckých väzieb.⁵⁴ V aplikačnej praxi sa prístup diferenciacie postavený na vysokej vekovej homogénosti detí v jednotlivých detských domovoch ukázal ako nepriaznivý pre vývoj maloletých, nakoľko takto konštruované prostredie nevytváralo priestor pre deti na to, aby sa mohli socializovať s maloletými rôznych vekových skupín.⁵⁵

Ďalšími výraznými nedostatkami, ktoré sa v aplikačnej praxi ústavnej starostlivosti o maloletých opakovane vyskytovali v päťdesiatych rokoch a pretrvali až do rokov šesťdesiatych, boli problémy s personálnym obsadením pozícií vychovávateľov v detských domovoch. Na pozíciách vychovávateľov v detských domovoch bola deklarovaná vysoká fluktuácia zamestnancov, čo malo negatívny vplyv na výchovu a emočný vývoj maloletých, nakoľko deti si nemohli vytvoriť dostatočné väzby na osoby poskytujúce sociálnu starostlivosť. Táto skutočnosť, zhoršená veľkým počtom maloletých detí na jedného vychovávateľa, mala rovnako negatívny dopad aj na mieru individuálneho prístupu k jednotlivým maloletým, ktorý s ohľadom na vyššie uvedené dôvody takmer neexistoval.⁵⁶ Výchova mala príkazový charakter a deti mali prísny harmonogram, čo negatívne vplývalo na ich následnú schopnosť začleniť sa do spoločnosti po odchode z detského domova. Detské domovy v období päťdesiatych rokov, počas ktorých bol výchovný proces založený na príkazovom modeli, kde sa dbalo najmä o presadzovanie kolektívu a individuálny prístup k maloletým umiestneným v ústavoch bol minimálny,⁵⁷ sa zvyknú označovať ako tzv. „detské domovy sovietskeho typu“. Tie sa však ukázali ako neefektívne pre dosiahnutie deklarovaného cieľa výchovy „správnych“ občanov socialistickej spoločnosti, nakoľko maloletí, ktorí boli vychovaní v danom systéme, nevykazovali dostatočnú mieru samostatnosti pre úspešné uplatnenie v spoločnosti po

⁵³ „As a result many experts argued that collective education in children's homes in its current state was jeopardizing the children's future and therefore also the future of the socialist society.“ Tamže, s. 2 – 6.

⁵⁴ „Aplikovaním sovietskej koncepcie starostlivosti o opustené deti v Československu zaniká pestúnska starostlivosť. Prijala sa koncepcia vychovávať veľké skupiny detí vo veľkých ústavoch. Nebral sa ohľad a nerešpektovali sa základné psychické potreby detí, súrodenecké vzťahy, dôležitosť vzťahov vytváraných v rannom období života dieťaťa.“ HUDECOVÁ. Historický pohľad na deti v ohrození v kontexte sociálno-právnej ochrany. In *Studia Scientifica Facultatis Pedagogicae*, 2020, roč. 19, č. 2, s. 20.

⁵⁵ „The most important aspect of this diagnosis was the lack of a stable attachment figure in replacement of the mother. Further negative aspects the experts identified were the age-homogeneity and the large number of children in one group.“ HENSCHER. „For the Best of the Child”: Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia. Philadelphia 2015, s. 5.

⁵⁶ „The single child would have to struggle for everything everytime, not only toys but in general its position in the group and the attention of the teacher.“ Tamže, s. 6.

⁵⁷ „Domov vychováva deti ku kolektivismu, podporuje rozvíjanie súdružských a priateľských vzťahov medzi deťmi v domove, s ostatnými deťmi v škole a v obci. Plnenie denných a spoločenských úloh v domove umožňuje vytvorenie uvedomelého detského kolektívu.“ Článok II, bod 4, Organizačné a prevádzkové poriadky pre detské domovy, pre deti predškolského veku, detské domovy pre deti školského veku, detské domovy so zvýšenou výchovnou starostlivosťou, záchytné detské domovy a domovy pre mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť, časť 2, výchovné smernice. Zvesti povereníctva školstva a kultúry, Bratislava: Povereníctvo školstva a kultúry, ročník XIII, zošit 1, (15. január 1957).

opustení detských domovov, a to nielen na území Československa ale taktiež v ZSSR. Táto skutočnosť často viedla k zvýšenej miere kriminality osôb vychovaných v štátnom zabezpečovanom systéme náhradnej kolektívnej starostlivosti.

Kvalita poskytovanej výchovy taktiež nedosahovala proklamované aspirácie štátu v predmetnej oblasti. S ohľadom na nedostatok vychovávateľov boli tieto pozície často obsadzované aj osobami s absenciou odborného vzdelania či inej kvalifikácie, požadovanej na výkon predmetnej funkcie. Situácia bola natoľko vážna, že za účelom zabezpečenia starostlivosti boli prijímané aj osoby so základným vzdelaním, načo poukazuje aj výročná správa o stave detských domovov na území Slovenska zo začiatku šesťdesiatych rokov, vypracovaná Poverením slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru.⁵⁸

Tabuľka č.1⁵⁹

Údaje o pedagogických pracovníkoch DD na Slovensku k 20. septembru 1963																	
Druh DD		Kraje	Počet pedagogických	Priemerný vek pedag. pracovníkov	Vzdelanie							Prax					
					Základné	Všeobecné stredoškolské	Pedagogické				Iné odborné	Priemer odpracovaných rokov vôbec	Z toho pedagogická				
							ZDŠ pre roč. 1. – 5. a MŠ	Pre ZDŠ, roč. 6 – 9.	Pre školy II. cyklu	Vychovávateľské			Priemer. počet rokov pedagog. praxe	Z toho v DD			
														Priemer. počet rokov v DD celkom	Z toho v teraj. DD		
Detské domovy		Predškolský vek		Zs.	31	26	15	5	7	/	/	4	/	7	5	4	4
		Školský vek		Ss.	22	32	10	/	5	/	/	7	/	8	8	6	4
				Vs.	5	36	2	1	2	/	/	/	/	9	6	4	3
				Slo v.	58	31	27	6	14	/	/	11	/	8	6	4	4
				Zs.	72	34	/	27	22	2	4	7	10	10	8	4	3
		Ss.	48	35	13	7	7	2	/	6	13	10	7	3	3		
		Vs.	31	32	8	3	6	2	/	4	8	10	8	4	3		
		Slo v.	151	34	21	37	35	6	4	17	31	10	8	4	3		

⁵⁸ SNA, f. Poverenie Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968, šk. č. 75.

⁵⁹ SNA, f. Poverenie Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968, šk. č. 75.

ZÁVER

Po roku 1945 je možné pozorovať mnohé zmeny naprieč celým právnym poriadkom Československa. Predlohou pre mnohé z nich, a to aj v oblasti sociálnej starostlivosti o maloleté deti a mládež, boli predpisy účinné v ZSSR alebo v krajinách patriacich do tzv. sovietskeho bloku. Tieto presahy bolo možné vnímať v niekoľkých aspektoch.

Prvým z nich bola systémová reforma v otázke zabezpečovania sociálnej starostlivosti o maloletých. Na základe zákona o organizácii starostlivosti o mládež došlo k zrušeniu administratívnych jednotiek známych pod názvom OSM a k centralizácii celého výkonu sociálnej starostlivosti po vzore sovietskeho modelu. Druhým aspektom, ktorý možno vnímať, je zmena nielen v prístupe k maloletému, ktorý sa dostal do popredia spoločenského záujmu a zvyšovala sa potreba dohľadu nad jeho výchovou za účelom zabezpečenia, že v dospelosti bude „správnym občanom socialistickej spoločnosti“, ale taktiež sa menil aj postoj štátu k náhradnej starostlivosti o maloletých.

Ako nedosiahnuteľné sa ukázali i ambiciózne nastavené ciele pre kvalitu poskytovanej starostlivosti v jednotlivých ústavoch a výchova zameraná na kolektív priniesla výsledky v podobe nesamostatných jedincov, len ťažko uplatniteľných v spoločnosti. Ciele zákonodarcu, ktoré mali viesť k výchove „dokonale pripravených socialistických občanov“ sa ukázali ako nedosiahnuteľné v štátom nastavenej organizačnej schéme ústavov kolektívnej výchovy.

Obdobie päťdesiatych rokov minulého storočia možno z pohľadu sociálnej starostlivosti o mládež vnímať v celku negatívne. Nízka miera výstavby nových objektov pre ústavy sociálnej starostlivosti pre maloletých v spojení s vysokou fragmentáciou agendy medzi jednotlivé rezorty a nedostatočné vybavenie národných výborov pre výkon predmetnej agendy nepriniesli proklamované zvýšenie kvality sociálnej starostlivosti. Práve naopak, preferencia náhradnej kolektívnej starostlivosti pred osobnou starostlivosťou výrazným spôsobom zhoršila situáciu v už aj tak poddimenzovaných inštitúciách a vytvorila stav, na ktorý zákonodarca nevedel efektívne reagovať. Nové usporiadanie agendy ústavnej starostlivosti v predmetnom období nedokázalo efektívne zabezpečiť a vytvoriť potrebnú organizačnú základňu, na komplexný výkon tak rozsiahlej agendy, akou sa sociálna starostlivosť o maloletých ukázala byť, a to aj napriek prijatiu jednotnej právnej úpravy účinnej pre celé územie krajiny. Je možné konštatovať, že pozitívnejšie zmeny súviseli až s prijatím nového rodinnoprávneho kódexu v roku 1963, na základe ktorého sa upustilo od preferencie náhradnej kolektívnej starostlivosti a došlo k návratu stavu, ktorý bol aktuálny v prvej polovici dvadsiateho storočia.

ZOZNAM POUŽITÝCH PRAMEŇOV A LITERATÚRY

Archívne pramene

Slovenský národný archív, f. Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a kultúru 1960 – 1968.

Štátny archív v Žiline, pracovisko Liptovský Mikuláš, f. Okresný národný výbor v Ružomberku, odbor pracovných síl, zdravotníctva a sociálneho zabezpečenia.

Právne predpisy

Ústavný zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československej republiky.

Vládne nariadenie č. 202/1947 Sb. ktorým sa vykonáva zákon o organizácii starostlivosti o mládež.

Vyhláška ministerstva školstva, vedy a umenia č. 152/1952 Ú.l.

Výnos ministerstva spravodlivosti č. 7. 600/52 — II/5.z 22. 5. 1952.

Zákon č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

Zákon č. 265/1949 Sb. o rodinnom práve.

Zákon č. 66/1950 Sb. o pracovných a platových pomeroch štátnych zamestnancov.

Zákon č. 103/1951 Sb. o jednotnej preventívnej a liečebnej starostlivosti.

Zákon č. 69/1952 Zb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

Dôvodové správy, vestníky

Dôvodová správa k zákonu č. 69/1952 Sb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

Dôvodová správa k zákonu č. 48/1947 Sb. o organizácii péče o mládež.

Zvesti povereníctva školstva a kultúry, Bratislava: Povereníctvo školstva a kultúry, ročník XIII, zošit 1, (15. január 1957).

Monografie, štúdie a články

HENSCHER, Frank. All children are ours: Children's homes in socialist Czechoslovakia as laboratories of social engineering. In *Bohemia*, 2016, roč. 56, č. 1, s. 122 – 144. DOI: <https://doi.org/10.18447/BoZ-2016-4149>.

HENSCHER, Frank. "For the Best of the Child": Between Familial and Collective Child-rearing in Socialist Czechoslovakia. Philadelphia: Annual Convention of the ASEES in Philadelphia, 2015, s. 2 – 6.

LACLAVÍKOVÁ, Miriam. – ŠVECOVÁ, Adriana. *Dieťa medzivojnového Slovenska: verejná sociálna starostlivosť o deti a mládež na Slovensku a jej inštitucionálna základňa*. Praha: Leges, 2019.

BRNULA, Peter. Sociálna práca ako „rukojemník“ totalitných režimov – územie dnešnej Slovenskej republiky. In BRNULA, Peter a kol. (eds). *Dějiny sociální práce – souvislost minulosti a současnosti v pomoci a ve vzdělávání*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Fakulta sociálně ekonomická Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2016, s. 100 – 126.

MATTUŠOVÁ, Vlasta. Sociální a zdravotní péče dříve a nyní. In *Sociální a zdravotnická práce – časopis ROH závazu zaměstnanců sociálních a zdravotních služeb*, 1948, roč. 2, č. 15, s. 117 – 120.

HUDECOVÁ, Alena. *Historický pohľad na deti v ohrození v kontexte sociálno-právnej ochrany*. In *Studia scientifica facultatis pedagogicae*, roč. XIX, č. 2. Ružomberok: Katolícka Univerzita v Ružomberku, 2020, s. 16 – 25.